

МА Драган Теодосић
Докторанд
Катедра за историју
Филозофски факултет Београд

УДК 7.025.4:726(497.11)''19''

ОБНОВА ВЕРСКИХ ОБЈЕКТАТА НА ЈУГУ СРБИЈЕ НАКОН ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: Рад обрађује питање обнове верских објеката на простору данашњег југа Србије, односно на територијама Нишавског, Топличког, Јабланичког, Пиротског и Пчињског округа, након Првог светског рата, у саставу ондашње области Јужна Србија. Са посебним освртом на појединачне примере обнове градских и сеоских цркава и манастира у саставу Нишке епархије, до реорганизације спроведене на основу Устава из 1931. године, као и других верских објеката попут (синагога у Нишу и Пироту), као примере начина обнове, оправке али и изградње нових објеката.

Кључне речи: Верски објекти, цркве, манастири, синагоге, обнова, Министарство вера, Духовни суд, саборна црква у Лесковцу.

Увод

Балкански ратови, у мањој мери и Први светски рат, на простору данашњег југа Србије, тачније на територијама данашња пет округа: Нишавског, Топличког, Јабланичког, Пиротског и Пчињског, оставили су велике последице на живот људи. Превасходно у виду људских жртава и материјалног страдања. Иако је током бугарске окупације верски живот под контролом бугарске цркве постојао, поједини верски објекти претрпели су девастације различите врсте. Представљајући верско-културне споменике и поседујући сопствену имовину, верски објекти попут цркава, манастира, синагога и џамија налазили су се на мети различитих окупационих војски, али и бројних „невољника“, који су верским објектима видели извор прихода. Највећа страдања, како то показују представке црквених одбора (упућене Министарству вера), претрпели су верски објекти на просторима захваћених Топличким устанком.¹

¹ Аз-Бресничка црква, црква у Медвеђи, селу Барбатовцу, Гајтану и други верски објекти у Топличком и Јабланичком крају. АЈ-69-68-111; АЈ-69-69-112; АЈ-69-70-113

Завршетак Првог светског оставио је бројне последице које је било потребно санирати. Код објеката који нису претрпели директну штету нанету ратом, „зуб времена“ у виду неодржавања, тачније немогућности редовног одржавања услед ратних година, оставио је бројне последице попут: физичких оштећења (страдања крова, прокишњавања, напуклих зидова и слично). Нарочито су страдали звоници и звонаре (за окупационе снаге били су извор бронзе и месинга потребног за производњу муниције). Успостављање редовних прилика завршетком рата новембра 1918. на простору новоформираног Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца била је прилика за почетак обнове. За обнову православних верских објеката важан моменат, који је у још већој мери олакшао обнову био је Уједињење српске православне цркве одржан на црквеном сабору у Сремским Карловцима 12. септембра 1920. године.

Институције у чију надлежност је долазила обнова верских објеката биле су: Министарство вера Краљевства/Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије и њему подређени органи попут: Духовних судова епархија (за простор југа Србије било је надлежан Духовни суд Епархије Нишке,²; Министарство финансија, односно Управа фондова (Државна хипотекарна банка); Министарство грађевина, и то пре свега Грађевинске дирекције у Нишу (за већи део области)³, Грађевинска дирекција у Скопљу (за простор Пчиње) и на крају црквене управе на терену (управе појединачних храмова) састављене најчешће од представника цркве и угледних грађана, у чију надлежност је долазило и образовање одборе за обнављање или подизање нових цркава. Финансирање обнове потицало је из неколико врста прихода:

1. сопствени приходи верских објеката, похрањених у Управи фондова,
2. продаје непокретне имовине, у највећој мери на јавним лицитацијама,

² У највећој мери обнова је спровођена током 20-тих година, када су области округа који су прикључени Србији, припадали Епархији Нишкој. Односно постојао је систем и облик управе Српске православне цркве (саборно-епископални), по којем су сви епископи у епархијама и власти у црквено-јерархијским псоловима равни и самостални. Године 1931. по члану 12. црквеног Устава уместо 27. до тада постојећих образовано је 21 епархија, док су извесни делови Епархије нишке ушли у састав Епархије скопске. Др Благота Гардашевић, *Организационо устројство и законодавство православне цркве између два светска рата*, Српска православна црква 1920–1970, Споменница о 50-годишњици васпостављања српске патријаршије, Београд, 1971, стр. 55.

³ Надлежне грађевинске дирекције биле су дужне да након извршених радова пошаљу стручна лица (грађевинске инжењере), који су били у обавези да дају свој суд у вези саграђених објеката,. Као што се примећује у грађи фонда Министарства вера Краљевине Југославије (69) похрањеног у Архиву Југославије, често се дешавало да по неколико година надлежна грађевинска дирекција не пошаље свог представника, чак до ситуације док не дође до новог оштећења на верском објекту, попут случаја цркве у селу Лалинци АЈ-69-70-113.

3. помоћи локалних заједница (општина и срезова),
4. помоћи Министарства вера из буџета за оправку и обнову верских објеката
5. путем добровољних прилога.

Обнову верских објеката можемо разврстати у четири различите категорије по специфичности саме обнове и то:

1. обнова и подизање градских цркава (попут Лесковца и Ниша), где се поред постојећих оштећених цркава приступило подизању и обнови великих саборних цркава,
2. сеоских цркава (чија је обнова у већини случајева била јефтинија и лакше остварљива (изузев изградње нових цркава, које су опет по свом обиму и изгледу биле много скромније од градских),
3. обнови манастира, што је било строго повезано са обновом манастирског живота.⁴
4. обнова синагога, које су налазиле под надлежношћу јеврејских општина.

Цео поступак обнове пратила је и опсежна администрација, у вези са обезбеђивањем потребних дозвола и добијања сагласности. Поступак је започињао од Управи црквених општина (у њихово име обраћао се председник управе) које су се обраћале Духовном суду епархије (за југ Србије у највећем опсегу била је надлежна Епархија нишка).⁵ Духовни суд је даље за сваку представку или молбу црквених Управа обраћао Министарству вера,⁶ а у име Министарства вера, надлежни министар је давао своју сагласност, вршио кореспонденцију са другим Министарствима (посебно са Министарством грађевина у чију надлежност су долазиле Грађевинске дирекције/секције, које су у коначници давале сагласност на подигнуте објекте).

Најопсежнија оправка старих, коју је пратила и изградња нових објеката одвијала се у периоду између 1922. и 1929. године.

Оправку старих и изградњу нових цркава пратила је важећа законска регулатива. До доношења *Закона о српској православној Цркви* из 1929.

⁴ Посебан процес код обнове православних богомоља био је и обнова звонара и звоника.

⁵ У неким случајевима је и епископ давао своју сагласност.

⁶ Духовни суд је прослеђивао читав низ молби локалних црквених управа попут: дозвола за продају црквених имања, изузимања средстава цркава из Управе фондова, давања помоћи за наставак радова, добијање права на објекте, који су се налазили под надлежношћу других Министарстава, попут Министарства војске, као што је бивша караула Мосул код Криве Феје.

године⁷ и *Устава Српске православне Цркве* из 1931. године, на снази су били следећи закони који су ближе одређивали изградњу цркава: *Закон о црквеним властима и овлашћењима из 1890. године* и *Закон о државном рачуноводству из 1910. године са изменама и допунама од 27. јуна 1921, 22. јануара 1922. и 31. јула 1922. године*⁸ и *Правилник о подизању нових цркава и манастира*.

Обнова градских православних верских објеката – пример Лесковац и Ниш

Изградња Саборне цркве у Лесковцу

Оправка старих и градња нових цркава у градским центрима значила је истовремено велики напор који се стављао пред локалну средину. Било је потребно формирати одборе за обнову и изградњу цркава, обезбедити средства, подршку угледних грађана и добити неопходне дозволе од духовних и световних власти. Изградња верских објеката посебно православних цркава у периоду између два светска рата била је у складу са важећим архитектонским правилима и највећи број цркава саграђен је у српсковизантијском стилу у ком је „преовладавао хришћански дух“.⁹

Јачањем Лесковца као важног регионалног центра после Првог светског рата појавила се потреба да се на место старе Цркве Рођења Пресвете Богородице сагради нов саборни храм који је требао да представља зборно место градског становништва, али у исто време и „важан украс новог града“. Године 1919. образован је Одбор за изградњу новог саборног храма који је требао да буде посвећен Св. Тројици по пројекту руског архитекте Василија Михаиловича Андросова. На челу одбора налазио се угледни лесковачки трговац Коста Шоп Ђокић.¹⁰ Приликом свог образовања одбор

⁷ По *Закону* из 1929. године, у Делокруг Светог архијерејског синода у складу са § 64, тачком 14. долазило је издавање „путства за градњу светих храмова и манастира“, док је у надлежност Црквеноопштинског савета (управног тела) по § 185, тачки 8. било одређено да: „одлучује, са одобрењем надлежне епархијске власти, о предлозима Црквеноопштинског управног одбора у погледу одржавања, обнављања и подизања храмова, парохијских домова, црквеноопштинских, фондовских и задужбинских (закладних) зграда и уопште о оснивању установа. *Закон и Устав Српске православне Цркве*, издање Светог Архијерејског Синода, Штампарија „Св. Цар Константин“, Ниш, 1931, стр. 39 и 86.

⁸ У блиској вези са овим законом био је и Закон о распрострањању важности Закона о државном рачуноводству Краљевине Србије на целу територију Краљевине од 22

⁹ Момир Лечић, *Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941. године*, Споменица о 50-годишњици васпостављања српске патријаршије, Београд, 1971, 68.

¹⁰ Више о изградњи у Лесковцу између два светска рата у: Александар Кадијевић и Срђан Марковић, *Градитељство Лесковца и околине између два светска рата*, Народни музеј, Лесковац, 1996.

је образложио потребу изградње новог храма на следећи начин „пошто је стара црква Рођења Пресвете Богородице, која је саграђена пре 130 година током „турске владавине“ ... примитивно и од слабог материјала дотрајала и готово склона паду. Око 1910. године подупрета је са северне стране, међутим и ови диреци су већ иструлели, и дувар све више пуца. Биле су предузете мере за најнужнију оправку, али је и то било привременог карактера. Услед страха да се црква не затвори и грађанство изложи неприлици око свршавања верских потреба, а и изради украса вароши“. Уз претходно добијену сагласност епископа нишког свештенство је у договору са грађанима организовало збор грађана одржан 8. јула 1920. године на ком је донета одлука да се приступи изградњи нове Цркве. Том приликом изабрани су и Управни и Надзорни одбор, а прописана су „Правила за подизање нове цркве у Лесковцу“.¹¹ Која су усвојена на састанку Управног одбора за изградњу нове цркве у Лесковцу који се састао истог дана (8. јула 1920). Састав Управног одбора су чинили: председник Коста Шоп Ђокић; потпредседници Атанасије Н. Стојановић (адвокат) и Глигорије К. Јоргаћевић; подблагајници су били Трајко Митровић (деловођа) Харалампије Цветковић (свештеник); благајник је био Стојан П. Николић, а чланови одбора су били Милун Ј. Стојадиновић (протојереј); Михаило С. Тасић (вршилац дужности намесника); Мика Цветковић; Михаило Јовић; Милан Стојановић; Граочанкић; А. М. Стојановић (члан општег суда); Чедомир Стојановић (судија првостепеног суда); Миле Ж. Стојиљковић; Сотир Каписазовић; Тодор Ј. Стевановић-Вељачки, Сретен Динић, Петар Весин (свештеник), Глигорије Поповић; Петар Ј. Влајчић; А. Хараламовић; Атанасије Губеровић; Милан Јовановић (начелник срески); Ђока Врањкић; Михаило Ђ. Бабабилкић. Правила је одобрио по наредби министра вера начелник Влада Максимовић, на основу члана 4. Уредбе о правилима устројства Министарства вера, К.Б.Бр.7022 од 30. јула 1920. године. Правила су имала укупно 7. чланова која су ближе објашњавала потребу изградње новог храма.

Члан 1. је образлагао разлоге за подизање нове (стара је дотрајала и мора се подићи нова која би задовољила више разлога, богомоља и „украс вароши“), а предвиђао је и да се накнадно изабере место за цркву, пошто се план изради и израда обави у складу са законским прописима. Предвиђао је и 500.000 неопходних за изградњу.

Члан 2. се односио на неопходне финансије потребне за изградњу и то:

- а) Капитал цркве (у благајни и Управи фондова);
- б) Капитал „овдашње Свето-Илијинске цркве у каси и код Управе

¹¹ *Правила за подизање нове цркве у Лесковцу у место старе цркве – храма Рождества Пресвете Богородице* штампана су у Нишу у електричној штампарији „Гутенберг“ М. Стефановића, 1920. године.

фондова сходно решењу Арх. Сабора Сбр. 4. од 17. октобра 1866. године (Зборник правила 22. стр.)“;

в) продају свег непокретног имања старе Цркве (њива, ливада и дућана по надлежном одобрењу);

г) прирез општине лесковачке који ће се „буџетом предвидети и за извештан број година до подизања цркве наплаћивати“

д) прилози чланова: пет категорија – велики добротвори, преко 10.000 динара; добротвори, преко 5.000 динара, утемељачи, преко 1000 динара, оснивачи, преко 100, приложници до 100 динара. По „Правилима“ било је предвиђено да приложници великих сума, односно „велики добротвори“, „добротвори“ и „утемељачи“ уколико је то њима било подесније „своје прилоге дају у четири полугодишње рате односно за две године“. Такође предвидели су и уколико приложник у току године да већу суму од уобичајене, аутоматски прелази у одговарајућу вишу категорију. За издавање прилога давале су се признанице и дипломе. Стари приложници који су раније цркви завештали своја имања смештали су се у ону категорију, којој је одговарала сума новца добијена од продаје имања која су они завештали. Имена свих добротвора требала су да се урежу у мермерне плоче златним словима различите величине. Црква је такође предвидела „да им се одужи путем помена“. Правилник је предвиђао да се у цркви чувају „украс слике великих добротвора“ разних величина (у зависности од прилога ишла је и величина формата).

Чланом 3. било је предвиђено да тим прилозима руководи посебан Управни одбор. Прикупљени новац је требао да се достави Управи фондова или „сигурним новчаним заводима у месту“ и да по потреби уз претходно одобрење подиже новац и исплаћује предузимаче. Чланове одбора су чинила три пароха, по један тутор обе цркве, председник општине и 19. чланова.

Чланом 4. било је предвиђено формирање Надзорног одбора у који су ушли: 1. свештеник, 1. адвокат и 10. угледнијих грађана. Овај одбор је бирао збор и имао је сталност до завршетка радова на изградњи. Такође било је предвиђено да се код важнијих питања састају оба одбора у склопу седнице (питања продаје имања, план цркве и избор места за цркву). Одлучивало се путем гласања, у случају нерешеног исхода, одлука је падала на ону страну на којој је председник. Седнице су требале да се одржавају барем једном месечно у саставу половина плус 1. Управни одбор је бирао Извршни одбор који је о свом деловању достављао извештај месечном састанку Управног одбора. Имена свих чланова Управног и Надзорног одбора требало је да уђу у „Повељу“ која „ће се узидати у темељ црквени“, а њихове слике груписане у „лепо урамљене у знак захвалности“.

Члан 6. је формулисао да зидање цркве може започети тек пошто се сакупи половина потребне предвиђене своте, а по завршетку зидања, било је

предвиђено да се сазове збор грађана ради полагања рачуна и разрешнице, а о томе ће се обавестити и надлежна власт.

Члан 7. се односио на важност ступања Правила.¹²

У складу са „Правилима“ председник Управног одбора, трговац Коста Шоп Ђокић, обратио се министру вера својим актом Бр.8. од 8. јула 1920. године са молбом да се дозволи изградња новог храма, као и да се одобре „Правила“. Министарство вера одобрило је својим актом В.Бр.7022 од 26. јула 1920. године „Правила“ и 30. јула 1920. године доставило Духовном суду у Нишу оверена правила за грађење цркве у Лесковцу.

У складу са „Правилима“ било је предвиђено да се целокупно имање цркве Рођења Превесте Богородице изузев црквеног плаца прода и да се тај новац употреби за подизање нове цркве и у складу са тим Министру вера обратио се Духовни суд из Ниша са молбом за одобрење.¹³ Духовни суд је такође тражио одобрење и од епископа нишког који се у свом решењу под Е.Бр.2082 од 15. децембра 1920. године, сложио са предлогом и сматрао да би министар вера требало да одобри ту продају.¹⁴ Министар вера је својим актом В.Бр.286. од 25. јануара 1921. године у складу са чл. 97 тачком 2. Закона о црквеним властима и према члану 2. „Правила за подизање нових цркава“ одобрио да се на јавној лицитацији прода „непокретно имање старе цркве у Лесковцу и добијени новац употреби за подизање нове цркве у Лесковцу“. Јавна лицитација поводом продаје имања које се састојало од два плаца са дућанима, као и једне њиве и ливаде одржана је 14. априла 1921. године. Међутим у већини случајева није била успешна пошто је Одбор сматрао да су излицитиране суме недовољне, те је било потребно организовати нову јавну лицитацију. Тако је током лицитације у вези са продајом једног дућана са црквеним плацем Цркве Рођења Пресвете Богородице, највећу суму понудио извесни Чедомир Илић у износу од 36850 динара. Пошто је ова лицитација сматрана неповољном, Духовни суд (на претходну препоруку црквене Управе) ју је својом одлуком С.Бр.5001 од 13. јуна 1921. године поништио и наредио да се одржи наредна лицитација, са почетном ценом од 38850 динара коју је понудио Владимир Рајковић. На поновљеној лицитацији опет је највећу суму понудио Чедомир Илић у износу од 66710 динара. Црквена Управа је била задовољна излицитираном сумом, те је својим актом Бр.119 од 17. августа 1921. године сматрала да

¹² АЈ-69-70-113, *Правила за подизање нове цркве у Лесковцу у место старе цркве – Храма Рождества Пресвете Богородице*, Електрична штампарија „Гутенберг“ М. Стефановића, Ниш, 1920.

¹³ АЈ-69-70-113, Молба Духовног суда Епархије нишке упућен Министру вера са одобрењем за продају црквеног плаца Цркве Рођења Пресвете Богородице, С.Бр.9188. од 28. децембра 1920. године.

¹⁴ АЈ-69-70-113, Молба Духовног суда Нишке Епархије, С.Бр.9188 од 28. децембра 1920. упућена Министру вера поводом продаја плаца лесковачке цркве.

би требало ову лицитацију као повољну „по црквене интересе требало одобрити“, а са тим се сложио и намесник лесковачки својим актом Бр.523 од истог дана. Духовни суд нишке Епархије је доставио своју сагласност Министру вера са мишљењем да би требало прихватити ту лицитацију.¹⁵ Министарство вера (тачније заступник министра вера министар финансија) одобрило је лицитацију својим актом В. Бр. 9035 од 9. септембра 1921. године да може да се прода дућан са плацем у коме је у то доба радио извесни Ђорђе Каторовић, о чему је извештен Духовни суд Нишке епархије. Поред горње наведеног дућана и плаца спроведена је продаја још једног дућана са плацем у власништву Цркве Пресвете Богородице, такође у виду две лицитације одржане 14. априла и 29. јула 1921. године. На првој лицитацији која је сматрана неповољна највећу суму понудио је Мирко Стојиљковић, те ју је Духовни суд поништио и наредио нову која је требала да почне са почетном сумом од 18.600 динара коју је понудио Ђорђе Станковић.¹⁶ Друга лицитација је одржана је 29. јула 1921. године и највећу суму је понудио Влајко Ј. Такић из Власотинаца у износу од 25.500 динара.¹⁷ Управа Цркве је изнела мишљење да је „ова лицитација повољна по црквене интересе и да би је требало што пре прихватити, са чиме сложио и намесник лесковачки.¹⁸ Са лицитацијом се сложио и Духовни суд Епархије нишке¹⁹ који је усвојен предлог проследио Министарству вера које је прихватило предлог и одобрило продају дућана са плацем за 25.500 динара.²⁰ Поред дућана на званичним лицитацијама продате су и њиве (односно њива и ливада) Цркве Рођења Пресвете Богородице. Приликом лицитације за њиву у Лесковцу постојала су само два понуђача и Духовни суд у складу са наређењем Министра вера В.Бр.6948 од 15. јула 1921. године, сматрао је „да је добро се одржи ужа лицитација између понуђача“.²¹ Специфично за ову лицитацију било је што се она се обављала у циглама. Односно било је предвиђено да ко да већу суму цигала, том

¹⁵ АЈ-69-70-113, Сагласност Духовног суда С.Бр.6654 од 26. августа 1921. године.

¹⁶ АЈ-69-70-113, Одлука Духовног суда Епархије Нишке С.Бр.5002. од 13. јуна 1921. године о поништавању лицитације

¹⁷ Влајко Ј. Такић из Власотинаца обратио се 26. септембра 1921. године представком Министру вера у Београд са молбом да се реши питање продатог дућана за 25.500 динара пошто се после извесног времена урушио и материјал се разносио и пропадао. Желео је или да се то реши или да му се предата кауција врати. АЈ-69-70-113, Представка министру вера Влајка Ј. Такића из Власотинаца упућена 26. септембра 1929. године.

¹⁸ АЈ-69-70-113, Сагласност црквене Управе храма Рођења Пресвете Богородице Бр.120. од 14. августа 1921. године са исходом лицитације; АЈ-69-70-113, Сагласност намесника лесковачког Бр.553 од 17. августа 1921. са исходом лицитације.

¹⁹ АЈ-69-70-113, Сагласност Духовног суда Епархије Нишке С.Бр.6655 од 26. августа 1921. године

²⁰ АЈ-69-70-113, Одобрење Министра вера В. Бр. 9034. од 9. септембра 1921. године за продају дућана са плацем за 25.500 динара.

²¹ Понуђачи су били Ђорђе Ђорђевић „Кукар“ с једне стране и Савка Ј. Станковић обоје са друге стране обоје из Лесковца, АЈ-69-70-113.

ће припасти њива. Почетна цена лицитације износила је 450.000 комада цигала „добро печених и плански изграђених“ коју је понудила Савка Ј. Станковић из Лесковца.²² Министарство вера се сложило са тим предлогом и о томе обавестило Духовни суд, након чега је издало наредбу да се одржи „ужа лицитација“ између двоје понуђача.²³ Међутим до уже лицитације није ни дошло пошто је један од понуђача (Ђорђе Ђорђевић) одустао од даљег учешћа у лицитацији. Духовни суд се сложио са мишљењем Управе цркве лесковачке и дао предлог да се њива уступи Савки Ј. Станковић за 450.000 динара.²⁴ Поред њиве у Лесковцу продата је у склопу лицитације и црквена њива која се налазила у Богојевачком пољу под називом „Деда Нинкина“, истог дана када су одржане и остале лицитације односно 14. априла 1921. године. Највећу суму дао је извесни Стојан Јордановић из Лесковца у износу од 9000 динара.²⁵

Као што је било истакнуто „Правилима“ Управа Цркве располагала је и са сопственим средствима која су се налазила у Управи фондова. и у складу са тим својим актом Бр.168. од 31. јула 1922. године обратила се молбом Министру вера да се из Управе фондова изузме 42389,50 динара

²² АЈ-69-70-113, Молба Духовног суда нишке епархије С.Бр.5983 од 18. августа 1921. упућена Министру вера поводом доношења решења у вези са продајом њиве у власништву лесковачке цркве.

²³ АЈ-69-70-113, Сагласност Министарства вера В.Бр.9756 од 26. септембра 1921. године за одржавање „уже лицитације“ поводом продаје њиве у власништву Цркве Рођења Пресвете Богородице у Лесковцу.

²⁴ Упућена је молба Министру вера С.Бр.9307 од 28. октобра 1921. године за одобрење решења за продају „Деда Нинкине“ њиве Савки Ј. Станковић у износу од 450.000 цигала, о чему се Министарство вера повољно изјаснило својим актом В.Бр.11948 од 10. новембра 1921. године. Одбор је Савки Ј. Станковић издао једну њиву на којој се требало израдити цигла и по завршетку предати цигли. Она је испунила свој део посла и израдила циглу коју је чекала да управа цркве подигне. Међутим услед прекида посла око подизања Цркве, да не би пропала цигла. Станковић је продала остатак од 228.000 цигала. Када је 1926. године Одбор наставио рад на подизању Цркве и обратио јој се за остатак од 228.000, отворило се питање предаје тих цигала. Дошло је до споразума између Одбора и Савке Станковић која је требало да исплати 90.000 динара у готовом новцу у три тромесечне рате, а да се по завршетку исплате изврши пренос црквене тапије, на основу уговора Бр.6144 од 4. априла 1922. године за лифровање цигала. За испуњење тог уговора Савка Станковић је поседовала и жиранте Јосифа Јовановића и Петра Поповића индустријалце из Лесковца. Са тим се сложило и Министарство вера које је одобрило својим актом В.Бр.7672 од 30. марта 1926. године. АЈ-69-70-113.

²⁵ Управа цркве лесковачке сложила се са овом продајом својим актом бр.78. од 1. јуна 1921. године, а такође и намесник Лесковачки под бр. 453 од 6. јуна 1921. године, са чиме се сложио и духовни суд својим актом С.Бр.5556 од 30. августа 1921. године, а одобрење решења дао је Министар вера актом В.Бр.9846 од 28. септембра 1921. године, односно 3. октобра 1921. о чему је извештен и Духовни суд Епархије нишке. АЈ-69-70-113.

колико је износио капитал њихове Цркве и да се та средства предају Одбору за грађење нове цркве.²⁶ Министарство вера се убрзо сложило са тим предлогом.²⁷ Радови на изградњи Храма започели су током 1922. године, међутим убрзо су наступили велики проблеми услед недовољних материјалних средстава. Већ током 1923. године Одбор је био принуђен да потражује додатна средства за изградњу. У складу са тим представници Одбора Милан Ј. Стојадиновић и Харалампије П. Цветковић су код Управе фондова добили сазнање (о чему су известили Одбор) „да је управа добила налог за исплату, али је кредит по дотичној партији био исцрпљен и није било пара“. Они су Управи фондова дали признанице које су послате у Ниш Окружној финансијској управи и месној контроли, међутим није било већег успеха. Услед кашњења радова Одбор за изградњу долазио је на различите идеје како да се реши питање наставка изградње. Својим актима Бр.43. и Бр.44 од 18. октобра 1923. године, обраћао се Министру вера, са молбом да им се одобри „да на име ратне штете“ траже набавку бакра из Немачке, за изградњу крова, за шта им је била потребна подршка Министарства вера као и помоћ од 20.000 динара за наставак изградње, пошто је изградња увелико одмакла, тражили су новац да се што пре пошаље уз образложење „нама је доста непријатно да то чинимо“. Сматрали су да ће изградња пребацити чак 4.000.000 динара.

Приликом започињања радова на новом саборном храму, храмови Св. Илије и Рођења Пресвете Богородице узели су учешћа. По „Правилима“ било је предвиђено да се укључи и капитал храма Св. Илије који се налазио у каси Цркве и код Управе фондова. Позивајући се на „Правила“, али и на решење Св. Архијерејског Сабора да у слачевјима када се у једном месту подиже нови Храм, преостали Храмови су у обавези да узму учешћа у изградњи новог Храма. У складу са тим „Одбор за подизање нове Цркве“ затражио је од управе Цркве Св. Илије новчану помоћ из црквене касе. Међутим убрзо је дошло по сведочењу Одбора за подизање „до избегавања исплате од стране старешине храма Св. Илије“. Услед чега су се обратили Министарству вера. Министарство вера се својим актом В.Бр.13434 од 3. новембра 1923. године затражило од начелника лесковачког среза да се

²⁶ АЈ-69-70-113, Молба Духовног суда нишке епархије С.Бр.7861 од 23. августа 1922. године упућена Министру вера да се одобри изузимање 42.389,50 динара из капитала лесковачке цркве „Св. Богородице“.

²⁷ Министарство вера се сложило са тим предлогом својим решењем В.Бр.10122 од 4. септембра 1922. године и у складу са § 97. тачком 3. Закона о црквеним властима одобрило управи Цркве да из Хипотекарне банке изузме сав свој капитал о чему је била обавештена и Хипотекарна банка. Министарство грађевина је својим актом бр.5104 од 21. марта 1922. године одлучило да се по ревидираном плану и предрачуна у суми од 1,213.831,78 динара одреди и одржи офертна лицитација. АЈ-69-70-113.

сазна колико износи тачна сума коју је Црква Св. Илије дала за изградњу нове цркве. На основу питања које је начелник среза лесковачког упутио цркви св. Илије, она је изјавила да је почев од 13. октобра 1922. године до краја 1923. предала за изградњу нове цркве 29.919,40 динара. Одговор Управе Храма Св. Илије је постакао Министарство вера да изричито тражи од Надзорног одбора за изградњу храма укупан износ новца који је до тог тренутка утрошен за изградњу. Надзорни одбор је у складу са захтевом Министарства вера обавестио начелнику лесковачког среза „да је за завршетак рада без иконостаса и украса по предрачуну потребно је 642.000, а према „радној снази“ потребно је 1.200.000 динара, за иконостас и украсе потребно је око 200.000 динара, односно укупно 1.400.000 динара. Одбор за изградњу није одустајао од свог захтева и наставио је да захтева: „да се сва будућа средства која Црква Св. Илије прибави доставе „Одбору“ на располагање за изградњу цркве“. Тај захтев „Одбора“ није прошао пошто се министар вера није се сложио са тим предлогом, већ је донео одлуку да Храм Св. Илије „неће давати сав свој капитал одбору за подизање цркве, него ће давати према могућностима“.²⁸ Тако се почетком 1925. покренуло се питање изузимања капитала Цркве Св. Илије код Државне хипотекарне банке ради наставка радова на изградњи новог Храма. У складу са претходном наредбом министра вера „Одбор за подизање нове цркве у Лесковцу“ на својој седници од 2. априла одлучио је да се од Цркве Св. Илије затражи да помогне колико може. Односно захтевали су од Управе Храма Св. Илије да што пре сазове седницу и „донесе једногласно решење, да увиђајући потребу и дужност помогне зидање нове Цркве“. Да би удовољили Управу Храма Св. Илије „Одбор“ је решио, да сав свој капитал који поседује код Управе фондова преда за зидање нове Цркве. Управа Храма Св. Илије се сложила да се издвоји 20.000 динара из свог капитала похрањеног код Управе фондова.²⁹ Храм Св. Илије је учествовао у изградњи и у виду продаје свог имања које се налазило у саставу гробља. Крајем 1925. године, тачније 23. децембра 1925. „Одбор“ за изградњу поново се обратио са молбом Министарству вера да је на име обећане помоћи од стране Министарства из 1923. године у износу од 20.000 динара, уплаћено свега 8000. динара и да остаје још 12.000 динара. Те се захтевала исплата преосталих 12.000 динара, што јој је било одобрено.

Наредних година, па све до 1931. године, када су радови били коначно завршени више пута се обраћало прво Духовном суду Нишке епархије, а потом и Министарству вера да се дозволи издвајање новчаних средстава из Управе фондова, односно Државне хипотекарне банке.

²⁸ АЈ-69-70-113, Одлука министра вера Бр.18389

²⁹ Са тиме се сложио и Духовни суд С.Бр.4071 и 4090 од 11. маја 1925. године, али и Министарство вера В.Бр.7591 од 11. маја 1925. године. АЈ-69-70-113

Кашњење радова на изградњи новог храма захтевало је хитно и радове на старој цркви св. Богородице у Лесковцу пошто се у периоду 1922–1924, црквена зграда Храма Св. Богородице и даље користила за потребе службе. Проблем је настао током 1924. године, када се Управа Храма Св. Богородице обратила Духовном суду у Нишу са молбом да се северни зид старе цркве подупре и осигура гредама, зашта им је било потребно редовних 6000 динара како би у режији могли да изврше тај посао.³⁰

Паралелно са изградњом нове саборне Цркве у Лесковцу, године 1922. Министру вера обратио се Нишки духовни суд са молбом да се Управи Цркве Св. Илије у Лесковцу под. бр.36 од 9. маја 1922. године, одобри да изврши оправке своје црквене зграде и то превасходно да се поправи плехани кров који је доста страдао за време рата, односно на више места је био пробушен и прокишњавао је, затим тешко страдали су били и сви метални (лимарски) делови и потребно је било обновити ти их пошто су били велика опасност по саму цркву, а захтевало се и да се два пута изврши кречење споља, пошто дуго времена није била кречена. Те је црквена Управа молила да се одобри издатак из црквене касе у износу од 2000 динара.³¹ Године 1924. Управа цркве Св. Илије молила је да јој се одобри издатак од 5000 динара за ограду парка, што је претходно одобрио Нишки духовни суд да изузме из касе 5000 динара, а да по завршетку посла извести Духовни суд Нишке епархије и о том решењу је известио Министарство вера својим актом С.Бр.10328 од 14. новембра 1924. године.³²

Обнова нишких православних цркава

Почев од 1922. године и град Ниш је био сведок интензивних радова на оправци црквених зграда Храмова Св. Николе, Св. Пантелеја и изградњи нове зграде саборне цркве Св. Архангела. 7

Управа цркве Св. Николе, обратила се 2. маја 1922. Духовном суду Епархије Нишке, са молбом да јој се одобри издатак из црквене касе у износу од 6000 динара, ради оправке и то: ради кречења изнутра и споља, фарбања врата, плафона испод и изнад певачког хора. Истакнуто је посебно да су плафони изнад и испод певачког хора „прљави и непрефарбани, што је све давало ружну слику“. Саму оправку зграде одобрио је још 26. маја

³⁰ АЈ-69-70-113, Молба Духовног суда нишке епархије С.Бр.9356 од 4. октобра 1924. године Министру вера да се одобри изузимање 6000 динара

³¹ Духовни суд се у вези са наређењем Министра вера В.Бр.3879 од 12. априла 1922. године, обратио Министру вера да се од Министра грађевина издејствује надлежно одобрење по овом предмету, а потом одобри да управа цркве Св. Илије у Лесковцу из своје касе изузме 2000 динара. Што је Министарство вера и одобрило својим актом В.Бр.6711 од 9. јуна 1922. године. АЈ-69-70-113.

³² АЈ-69-70-113, Предмет изградње саборне цркве у Лесковцу

1921. године, Министар грађевина својим актом Бр.7619 у режији оправка црквене зграде и изради црквене оgrade. Епископ нишки се сложио са овим и одобрио је издатак својим актом Бр.804 од 8. маја 1922. године, а са тим се сложио и Духовни суд својим актом Бр.7984 од 23. августа 1922. године, о чему је известио Министарство вера, са чиме се оно сложило В.Бр.10749 од 26. септембра 1922. године. По започетку радова црквене Управе обраћале су велику пажњу да те радове обиђе надлежни инжењер окружне грађевинске секције у Нишу. И управо прва фаза радова у периоду 1922–1923. показује опсежне радове на оправци зграде (фарбање, сређивање електричних инсталација), одводних канала, засаду дрвећа и слично. Међутим Грађевинска секција из Ниша за то време није обилазила радове и тек је 1924. године, известила Духовни суд Епархије нишке да услед бројних послова нису били у стању да изврше преглед поменуте оправке. Духовни суд се обраћао са молбом да се изда наређење окружном грађевинској секцији у Нишу да овај преглед изврши С.бр.8522 од 8. септембра 1924. године, о чему се Министарство вера обраћало Министарству грађевина. Црква Пантелејска тражила је одобрење за оправку 1924. што је било одобрено одобрењем Духовног суда С.бр.5395 од 11. јуна 1924. године. Друге радове на цркви црква Св. Пантелеја спровела је 1929. године када је упутила Управа Цркве Св. Пантелеја упутила Духовном суду у Нишу Бр. 111 од 20. марта 1929. године којим је тражила да се из њених редовних прихода издвоји и одобри по буџету издатак у износу од 6000 динара на име израде оgrade на црквеној порти. Уз претходну сагласност Епископа нишког ЕБр.1026/29 суд је донео одлуку да одобрава СБр.7287 од 18. априла 1929. године о чему је известио и Министарство које се и сложило.

Током 20-тих година највећи послови око оправке цркве спровођени су у вези са обномом и оправком нишке саборне цркве Св. Архангела.

Оправке и изградња сеоских цркава

Сеоске цркве у већини случајева зависиле су од богатства својих сеоских заједница, тачније од прилога које су становници села давали за „спас својих“ душа. Ратне године, материјална исцрпљеност, лоше године све је то утицало да оправка сеоских цркава стоји, међутим како је то истицано у Министарству вера потребно је било водити рачуна о духовном стању становништва. У складу са тим Министарство вера је преко Духовног суда у већини случајева позитивно одговарало на молбе сеоских заједница за оправку али у великој мери и подизање нових црквених зграда. Иако новчана сума у већини случајева није достигала износе какав су износиле градске цркве услед обима посла, монументалности црквених зграда за сеоске средине суме од неколико десетина хиљада динара биле су велике

те је стога помоћ министарства била неопходна. Министарство вера је као и код градских објеката давало коначан суд по питању обнове. Најчешће оправке на сеоским црквама биле су у виду оправки зграда (кречење споља и изнутра, звоника, крова, мостова који су водили у црквено двориште уколико је црква саграђена поред потока или речице, оправка прозора, увођења осветљења у цркву, санирања ратних штета и на крају сређивања дворишта.

Управа цркве у Љуберађи се 1921 године обратила Духовном суду Нишке епархије да јој се дозволи сеча дрвета из свог забрана како би од продатог новца могла да изврши оправка зида, оградe, набавке клупи, столица и других потребних ствари за оправку цркве. Шумска управа у Пироту надлежна за ово питање на питање Духовног суда С.Бр.7016 од 31. августа 1921. године одговорила је својим актом Бр.2241. од 21. септембра 1921. О чему је Духовни суд позитивно известио Министарство вера својим актом С.Бр.6586 од 22. јуна 1922. године. Министар вера се сложио да се може на лицитацији извршити продаја црковног дрвета из забрана „Локва“.³³

Својим актом под Бр.152 од 28 априла 1922. године Управа Цркве у Љуберађи известила је суд Духовни суд епархије Нишке да је мост у самом црквеном дворишту, а испред саме цркве потпуно онеспособљен, за прелазак, те је стога поднето три предрачуна од три мајстора и молило се да јој се одобри издатак од 995. динара, да може у режији извршити оправку овог моста. Сходно наређењу под В.Бр.3441 од 30. марта 1922. године, црквени суд је доставио извештај Министру вера да се издејствује одобрење Министра Грађевина, а да се након тога одобри издатак из црквене касе од 995 динара.³⁴ Министар вера је одобрио 10. јуна 1922. године својим актом В.Бр.6710 од 3. јуна 1922. да се искористи сума од 995. динара са оправку моста.

Управа Цркве Макрешанске обратила се својим актом Бр.105. од 19. маја 1922. године да је потребно оправити црквену кућу која није оправљена још од 1908. године и да јој је за то потребно да јој се дозволи издатак да у слободној режији може извршити оправку. Духовни суд се сложио и својим актом С.Бр.6177 од 10. јуна 1922. године обратио Министру вера, који је одобрио својим актом В.Бр.7756 од 5. јула 1922. године. Макрешанска црква је 1928. године добила одобрење прво од Духовног суда, а затим и од Министарства вера да под надзором грађевинске власти уз претходно одобрење изузимања новца (16543,89) изгради једну шталу за стоку у својој режији.³⁵

У селу Манојлици Управа Цркве Манојличке својим актом од 15. октобра 1922. године обратио се са молбом Духовном суду Нишке епархије

³³ АЈ-69-70-113, Предмет обнове цркве у Љуберађи

³⁴ АЈ-69-68-111, Представка Духовног суда Нишке епархије упућен Министру вера С.Бр.4747 од 13. маја 1922. године

³⁵ АЈ-69-70-113, Предмет обнове цркве у Макрешанима

да се стара црквена кућа прода путем јавне лицитације пошто је пропала и да се од тог новца искористи за оправку веће и новије црквене куће. Епископ нишки се сложио са тим предлогом управе својим актом Бр.1584 од 23. октобра 1922. године. Са чиме је био сагласан и Духовни суд Нишке епархије С.Бр.10583 од 6. новембра 1922. године, а такође и Министарство вера В.Бр.1341 од 25. новембра 1922. године.

Године 1922. на основу одлуке Нишке грађевинске секције бр.1893 од 16. октобра 1922. године издала је наређење да се затвори Лалиначка црква пошто је она била склона паду, а након тога је обавестила Духовни суд у Нишу својим актом бр.2806. од 20. новембра 1922. године, који је даље известио Министарство вера С.Бр.11420 од 28. новембра 1922. године да је црква затворена и да је најстрожије наређено преко начелника среза сврљишког да „своју парохијску цркву у исправно стање доведу или нову саграде. Село Лалинац у срезу сврљишком је ускоро својом иницијативом започело да подиже цркву пошто је стара остала неупотребљива, село Лалинац је било село које је поседовало и школу из периода око 1870. године и „свагда је радо улагало све своје моћи за просветни и културни напредак и у томе предњачило у целом срезу“. Суд општине Лалинске обратио се Бр.1530. од 13. јула 1924. године обратио се Министру вера са молбом да се помогне изградња нове зграде са 20.000 динара. Под образложењем „Жеља је да црква буде пример његове искрене побожности и достојни храм за препород. Услед „нагле промене цена у материјалу и радној стручној снази онемогућило је довршење ове наше светине – црква је скоро готова ли овај недостаје још 20.000 динара „немамо иконостаса“. Те су се обратили да се учини могућност и да се обезбеди новац за довршење радова. Министарство вера одобрило је цркви помоћ у износу од 10.000 динара као државну помоћ за довршење на основу партије 433 буџета за 1924/1925. годину што је одобрио Министар вера својом одлуком В.Бр.13171 од 23. јула 1924. године. Године 1925. Министарство грађевина обратило се Министру вера да је окружна грађевинска секција доставила Министарству колаудациона документа о извршеном прегледу и пријему радова на грађењу нове цркве у селу Лалинцу. И истакла да је прама члановима 5. и 9. Закона о подизању нових цркава и решењу Министра грађевина бр.28420 од 12. октобра 1929. године Црквени одбор требао да изврши посао у режији под надзором грађевинске власти у границама редовног предрачуна од 142.049,63 динара, приликом састављања предрачуна рачунали су да ће одбор један добар део материјала прибавити добровољном помоћи парохијана, али се у томе није успело због чега је одбор морао плаћати како материјал тако и рад, но ипак је успео цркву довршити о трошку сељака. Колаудирајућа комисија је констатовала да је посао извршен добро и солидно и да је утрошено 188.234,96. динара што је више од одобрене суме за 46.185,33

динара. На ту суму достављен је и окончани рачун, који је прегледан са осталим колаудационим документима од стране техничке и рачунске ревизије при Министарству грађевина. На основу Закона о подизању нових цркава и члана 50. закона о подизању нових грађевина „молим Господина министра да изволи одобрити рад колаудирајуће комисије за преглед и пријем нове цркве у селу Лалинцу срез Сврљишки округ Нишки и редован окончан рачун, по коме је црквени одбор утрошио за ову зграду суму од 188.234,96 динара. Начелник грађевинске секције Ј. Видановић 20. март 1925. године. Бр.5440. Управа цркве Лалиначке се 29. јула 1925. године обратила Министарству вера са писмом да су цркву завршили да је од стране епископа Нишког освећена и да моле да им се пошаље обећана сума од 10.000 динара, па су се поново обратили својим актом Бр.15 од 9. јануара 1926. године да јој је одлуком В.Бр.13171 од 23. јула 1924. године обећано на основу повећања Партије 433 буџета Министарства вера за 1924/1925. годину, да се коначно добије та сума како би се црква ослободила дугова. Међутим проблеми за цркву су наступили 1926. године, услед клизишта темељ је попустио и црква је „препукла“, док је 1928. године услед земљотреса још више страдала, те је надзорни грађевински инжењер дирекције из Ниша прегледао и дао предрачун да је потребно утрошити 26.000 динара за оправку цркве. Пошто је како је Управа цркве лалиначке истакла Бр.236 од 17. јула 1928. године привредна криза је онемогућила оправку цркве, те су се обратили на помоћ Министарству вера да јој се одобри сума од 15.000 динара, како би се потпомогла изградња. Међутим актом Министарства вера В.Бр.10434 од 27. јула 1928. године, поглавару среза Сврљишког јављено је да се проследи информација Управи цркве у Лалинцу да се њеној молби не може одговорити позитивно пошто је кредит предвиђен за те сврхе у буџету за 1928/1929. годину потрошен.³⁶

Управа српске православне цркве у Медвеђи Бр.305 од 9. јула 1925. године послала је извештај Намеснику среза Јабланичког Михаилу Т. Поповићу у Лесковац у коме истиче: „Како је црква за време непријатељске окупације, Бугара, многа оштећена у својој унутрашњости, нарочито, пак готово тотално, уништен Иконостас исте, моловано небо, ликови по зидовима појединих светитеља и осталих верских догађаја, патос исте, покров, прозори и врата – то је управи част доставити Вам: Да је потребно (150.000) ... новчане помоћи, да би се могла у горњој оштећености поправити и у пристojно стање све. места дотерати. Уз образложење да је становништво тешко погођено економском кризом и „морално и материјално уништено“ од стране Бугара, да се кредит што пре одобри. На молбу Духовног суда, да се укаже било каква помоћ уколико има буџетских могућности одговорено

³⁶ АЈ-69-70-113, Предмет оправке и изградње цркве у селу Лалинцу, среза Сврљишког.

је актом В.Бр.10797 од 13. августа 1925. године да се да 6000. динара из буџета за 1926/1927.

Године 1926. Министру вера, представку је учинила управа цркве Балтаберливачке (Балта Бериловац), среза Нишавског области Нишке, са информацијом да у том селу постоји црква која је за време „варварских Бугара“ јако оштећена. Пошто су грађани села Балта Бериловаца путем прилога скупили извесну суму у циљу оправке исте, али се показало да је та скупљена сума недовољна, те услед тога су се обратили са молбом да се у име грађана села Балта Бериловаца затражи од Министра да се одобри помоћ у износу од 30.000 динара, како би се обновила црква. Духовни суд епархије Нишке својим актом С.Бр.11110 од 24. августа 1926. године на основу члана 97. закона о црквеним властима и овлашћењима Министарства вера ВБр.9400 и 10609/924 године као и Главне Контроле Бр.10342/924 је одобрио управи цркве Балтабериловачке у протству пиротском издатак од 3500 динара из црквене касе на име оправка цркве и црквене куће, са тим да се тај издатак правда уредним документима и у своје време о извршеној оправци извести суд. О том решењу судском Духовном суду је част известити Министарство знања ради сходно наређењу ВБр.9400/924 године. Главна контрола својим актом Бр.15621 од 7. марта 1927. године размотрила је решење Заступника министра вера господина министра правде ВБр.1453 од 16. фебруара 1927. године да се Управи цркве Балтабериловачке из среза нишавског изда на име помоћи 5000 динара, на терет партије 387 буџета за 1926/1927 годину. Својом одлуком Р.Бр.833/27 од 25. марта 1927. Окружна финансијска управа из Ниша из отвореног кредита од стране Генералне дирекције државног рачуноводства ДРБр.34240 од 23. марта 1927. године, на име терета Министарства са 1926/1927 из партије 387 позиције 2 исплатила је преко Среске финансијске управе у Пироту о п/р В.Бр.1453/27 укупно 5000 динара Управи цркве Балтабериловачке у срезу Нишавском на име помоћи за оправку зграде на основу обавезе државе да се стара о религиозном моралном напретку својих поданика, а првенствено да подиже и поправља богомоље за одржавање верског култа“.

Године 1928. Министру вера молбом за помоћ за оправку цркве обратио се одбор храма Св. Тодора из Азбреснице (Прокупље) подигнут 1903. године уз помоћ грађана села и милостињом других људи и одржавали су га у добром стању и није било никаквог напуштања и свака оправка је вршена на време. Међутим, оправка цркве зависила је од приноса поља, када су боље године и оправка је ишла добро и добар је био приход цркве. Година 1928. је, по сведочењу одбора, била изузетно тешка за народ, пошто црква није имала довољно средстава, а била је потребна већа оправка, нарочито црквене звонаре. Сматрало се да уколико се црквена звонара не оправи у 1928. године, тешко „ћемо је икада и оправити, јер је народ изнемогао

услед ове гладне године, а немамо других средстава ни извора за овај и овакав приход, који ће моћи извршити ову праксу“. Те се одбор састао са молбом да Министар вера одобри помоћ Аз Бресничкој цркви среза Добричког, округа Топличког, суму од 8000 динара, за оправку у молби су се обратили: „Остајемо у нади Господине министре да ћете нашој цркви изаћи у сусрет, а нарочито нама сиромашним људима овога краја који смо подносили све муке и патње од стране непријатеља да очувамо Српско име и Српску славу у окр. Топличком“. 2. јануар 1928. у Аз-Брезници. Учтив одбор Аз-Бресничке цркве.

Међутим Министарство вера није имало средстава да им изађе у сусрет пошто су се средства из буџетске 1927/1928. потрошила, а за наредну 1928/1929. буџетску годину нису била предвиђена средства за обнову цркава.³⁷

Године 1928. у селу Балиновцу срезу Добричком, Прокупље, становништво је започело посао око подизања црквене зграде. Дозволу је давала Грађевинска дирекција у Скопљу. У свом акту Бр.5380 од 18. јула 1928. године истакли су да су прегледали у дирекцији и послали техничку документацију о подизању именоване зграде у архитектонском одељењу министарства, пошто је одељење преко свог министра Маслаћа изјавило жељу да му се шаљу на преглед планови за цркве и црквене зграде без обзира на то колика је вредност обнове истих, док је год зграде цркве у Балиновцу још важније било то пошто га је радило нестручно лице, машински инжењер, и стога „више личи на неку запуштену друмску механу но на манстирску кућу“. Дирекција има само једног архитекту који не може да обави ни најпрече дневне послове овакве врсте.³⁸ Министарство грађевина актом Бр.20524/28 доставило је Министарству вера ревидирани план и предрачун за подизање црквене куће у селу Балиновцу, пошто није Министарству вера јасно пошто по предмету није било никаквих других података и из акта нису могли да утврде. Од духовног суда тражило се да се доставе подаци да ли је црквена управа затражила одобрење надлежних власти за подизање грађевине и да ли је за то добила одобрење, из којих средстава је намеравала да подигне зграду за чију изградњу је било потребно 81.004,73. динара.³⁹ Међутим, како се сазнало управа цркве балиновачке није тражила никакво одобрење за подизање црквене куће, зато што је очекивала да јој грађевинска дирекција из Скопља врати план са предрачуном, који је био послат на потврду, као што је то рађено, пошто без предрачуна није

³⁷ АЈ-69-68-111

³⁸ АЈ-69-68-111, Представка грађевинске дирекције из Скопља упућена Министарству грађевина у Београд Бр.5380 од 18. јула 1928. у вези са подизањем црквене куће у селу Балиновцу, среза добричког.

³⁹ АЈ-69-68-111, Представка Министарства вера Православног одељења В. Бр.11196 од 20. августа 1928. године упућена Духовном суду Ниш.

могло ништа да се уради. Управа је 1928. године припремила сав материјал потребан за изградњу црквене зграде и поседовала је средстава 30.000 динара. Јован Н. Томић, свештеник, обратио се са молбом да се што пре достави потребно одобрење, како би могли да спроведу тај посао. Духовни суд је обавестио Министарство вера својим актом С.Бр.3445 од 25. фебруара 1929. године, да се одобри трошење тог припремљеног новца. Министар вера Тугомир Алауповић је потписао одобрење В.Бр.5560 од 19. марта 1929. године којим је усвојен предлог Духовног суда Епархије нишке изнет у акту Бр.3455/1929 да се по утврђеним условима управа цркве балиновачке може подићи црквену „кућу“ по плану и предрачуну одобреном од стране надлежних грађевинских власти бр.5380/28, а у границама предрачунске суме од 81.004,73. Посао је требало да се изврши у сопственој режији, а под надзором грађевинских власти. По извршеном послу колидирајући комисија ће извршити преглед и пријем подигнуте зграде. Духовни суд добио је дужност да радове око подизања зграде дозволи када управа прибави довољно материјалних средстава за ту сврху.⁴⁰

Године 1928. Духовни суд Епархије нишке доставио је Министарству вера на увид план, предрачун и осталу техничку документацију за оправку цркве Мозговске у срезу Алексиначком, пошто је оправка била хитна из разлога што је претила опасност да кров цркве може да падне сваког тренутка, а у складу са сагласношћу Његовог преосвештенства ЕБр.925/928 за хитну оправку изашли су са мишљењем да се може одобрити издатак у износу од 39.658,40 динара по предрачуну грађевинске власти. Одлуком Министра вера ВБр.7288 од 29. маја 1928. године одобрен је издатак из Државне хипотекарне банке за оправку крова мозговске цркве.⁴¹

Обнова манастирских здања – Манастир Св. Стевана (Липовац) код Алексинца

Услед значаја који су имали за становништво, велики број манастира Српске православне цркве тешко је страдао током Првог светског рата. Ту судбину имали су и манастири Нишке епархије, попут: Манастира Св. Стевана (Липовац) код Алексинца, Наупаре, Прохора Пчињског и бројних мањих. Повратком монашких братстава у њима се обнавља монашки живот. Почев од раних 20-их година у склопу велике обнове црквених објеката започиње и обнова манастирских здања.

Октобра 1921. године старешина манастира Св. Стефана замолио је да му се одобри да искористи 200 комада стабала дрвета „неупотребљених

⁴⁰ АЈ-69-68-111

⁴¹ Момир Лечић у свом тексту под насловом *Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941. године* наводи да је црква у Мозгову посвећена Преподобној Мати Параскеви подигнута 1922. године. М. Лечић, *Изградња и обнова цркава и манастира од 1920 до 1941...*, стр. 72.

за техничку грађу, која би се употребила за гориво и за издржавање два ваљавице“. Окружна шумска управа својим актом III. бр.3132 од 12. јула 1921. године изразила је мишљење да се може дозволити сеча „до 150 стабала, и то у виду прореда, пошто претходно сечу обележи орган шумске управе“. Са тиме се сложио и епископ нишки својим актом Ебр.1398 од 5. октобра 1921. године.⁴²

Старешина манастира Липовац Св. Стефана епископ Митрофан⁴³ у име управе манастира Св. Стевана обратио се својим актом Бр. 263. од 13. јуна 1923. нишком Духовном суду, да је у складу са предрачуном који је састављен од стране инжењера Грађевинске секције након прегледа зграда манастира Св. Стевана да је за оправку манастира потребна већа сума новца него што манастир поседује у својој каси. Стога се манастир обратио са молбом да „се на првом месту оправи Манастирска црква (потпуно), кров и слеме и кров на штали. За оправку у складу са предрачуном потребна је сума од 27.475 дин и др. Оправку цркве потребно је урадити преко предрачуна, али што се тиче оправке конака и штале, исту оправку управа манастира ће извршити режији што ће коштати јефтиније. Новац се налази код Државне хипотекарне банке, и у складу са тим „молим за одобрење, да потребну за оправку суму управа Манастира узме из манастирског капитала“. ⁴⁴

Управа манастира Св. Стевана обратила се поново Нишком духовном суду својим актом Бр.141. од 12. јуна 1922. године у коме моли да се пошаље новац за стручно мишљење за преглед манастирских зграда (Бр. 49. од 1. марта 1922. године и Бр. 103. од 21. априла 1922. Истицали су да је новац за дијурну (да дође инжењер) обезбеђен и да се налази у манастирској каси. Манастир је за оправку зграда наменио новац од „продаје манастирске горе“. ⁴⁵ Нишки духовни суд примио је акт манастира Бр. 141. од 12. јуна 1922. године и завео га под бројем С.Бр.6377 од 15. јуна 1922. године и известио је старешину Манастира Св. Стевана да је нишки духовни суд

⁴² Поступак око сече стабала је потрајао. Духовни суд нишки обратио се молбом Министарству вера да се одобри сеча потребне грађе. Писмом упућеним министру вера Сбр.8507 од 10. октобра 1921. Министарство се сложило са сечом 120 стабала својим актом В.бр.6776 од 18. јуна 1923. године. АЈ-69-68-111.

⁴³ У питању је сумски епископ Њ. Преосвештенство Митрофан Абрамов (1876–1945), рођен као Николај Иванович Абрамов, епископ руске православне цркве, сумски епископ и викар Харковске епархије. *Шематизам Источно православне српске патријаршије по подацима из 1924*, Свети архијерејски синод, Сремски Карловци, 1925, стр. 114.

⁴⁴ АЈ-69-68-111, Молба старешине манастира Св. Стевана Бр.263. од 13. јуна 1923. упућена Духовном суду Епархије нишке поводом оправке манастирских зграда.

⁴⁵ АЈ-69-68-111, Молба старешине манастира Св. Стевана Бр. 141. од 12. јуна 1922. године упућена Духовном суду Епархије нишке поводом оправке манастирских зграда

затражио од окружне Грађевинске дирекције у Нишу да се „што пре пошаље инжењер ради прегледа на лице места у Св. Стеван зграде манастирске, да је секција одговорила, да услед малог броја техничког особља, сада то не може извршити, као да ће ово учинити кад јој буду послови дозволили. О чему је обавестила управу Манастира Св. Стевана 16. јуна 1922.⁴⁶

Управа манастира Св. Стевана Бр.422 од 25. децембра 1922. године поново се обратила Духовном суду Епархије нишке да се упути инжењер ради прегледа манастирских зграда којима је неопходна поправка, међутим како се инжењер није појавио до краја децембра 1922. године, старешина манастира се поново обратио са молбом да види шта и како може да се уради по том питању. Пошто са пролећем 1923. је било неопходно започети обнову цркве и конака, пошто је стање слемена било у лошем стању и „наступила је опасност, да некога при паду не убије“. Такође молио је „у противном усрдно молим да се Управа манастира, ослободи одговорности за могуће евентуалности“.⁴⁷

Својим актом С.Бр.12463 од 28. децембра 1922. године, обратио се Грађевинској секцији у Нишу нишки Духовни суд са молбом да се што пре пошаље инжењер на лице места у манастир Св. Стефана, како би прегледао цркву и манастирске зграде и доставио суду у повратку акта која се тичу предрачуна оправка са предлогом, то је достављено као хитно.

Старешина манастира Св. Стевана код Алексинца обратио се Духовном суду Нишке епархије својим актом под и Бр. 103 од 21. априла 1922. године и 141 од 12. јуна 1922. године и И.Бр.422 од 25. децембра 1922. године да је неопходно извршити оправке на манастирској цркви и манастирским зградама. Оправка је, по предрачуну Нишке грађевинске секције, коштала 47.194 динара, и за то је старешина молио да му се одобри, да по предрачуну изврши оправке и из црквене касе потроши ту суму новца. Духовни суд се обратио у смислу наређења Бр. 5575. од 9. марта 1922. године и да се тај предрачун достави министру грађевина на преглед и одобрење. Након одобрења предрачуна, Духовни суд је умољавао министра вера да својом одлуком одобри управи манастира Св. Стевана да оправке „изврши у режији“ и из манастирске касе потроши 47.194,07 динара, духовни суд је молио за надлежно решење да свој капитал који се налази депонован на „приплоду“ код државне хипотекарне банке, изузме и утроши на у складу са тим.⁴⁸

Министарство грађевина је својим актом Бр.25433 од 3. октобра 1923. одобрило суму од 47.482,07 динара, за плаћање оправке манастира Св.

⁴⁶ АЈ-69-68-111, Извештај Нишког духовног суда С.Бр.6377 од 15. јуна 1922. године упућен Манастиру Св. Стевана 16. јуна 1922. године.

⁴⁷ АЈ-69-68-111, Молба Старшине манастира Св. Стевана, епископа Митрофана упућена Нишком духовном суду Бр.422. од 25. децембра 1922. године.

⁴⁸ АЈ-69-68-111, Молба председника Духовног суда Нишке епархије С.Бр.5496. од 25. јуна 1923. године упућен министру вера.

Стефана, чиме је потврђено одобрење Министарства вера В.бр.9497 од 17. августа 1923. године на основу члана 97. Закона о црквеним властима и чл. 3 под којим је одобрено да се из касе манастира Св. Стефана (Алексинац) одобри 47.194,07 које су се налазиле Државне хипотекарне банке ради хитне оправке саме зграде манастира и манастирским зградама. Одобрено је да се оправка изврши.⁴⁹

Обнова синагога у Пироту и Нишу

Поред страдања православних објеката, за време Првог светског рата значајна оштећења претрпели су објекти јеврејских општина. Тако се црквено-школска јеврејска општина обратила представком Но. 141 од 5. јула 1921. министру вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Београду у којој је истакла потребу за обнављањем пиротске синагоге, истичући превасходно њен значај за пиротску црквено-школску јеврејску општину са својим правилима потврђеним од господина министра просвете и црквених послова 8. јуна 1895. године Ц.Бр.645. Према трећем одељку, чл.12. тач. 5. управа је дужна за веће издатке и расходе да тражи одобрење од министра вера. Услед тога, пошто је пиротска синагога и школа током рата претрпела оштећења, током 1921. ушло се у процес обнове зграде: „нужно предузети одмах оправку поменутих зграда“.⁵⁰ Немајући других средстава за извршење оправке, управа је на седници од 20. јуна 1921. године решила: 1. да се школа и синагога оправа и реновирају, 2. да се гробље огради уколико је то могуће, 3. да се празан плац на коме је постајало купатило црквено-школско прода као непотребно и бескорисно и да се од тог новца оправка изврши. Након те седнице управа је сазвала збор грађана – мојсијеваца, којих је по приложеном бирачком списку било тачно 30, а на збор је дошло 20 и сви су гласали за предлог. И, у складу са тим, замолили су министра вера да им се одобри да могу да продају плац црквено-школски на коме се налазило купатило и да тај новац искористе за оправку синагоге и школе и да ограде гробље уколико је то било могуће и да им се дозволи да разрежу порез између својих грађана уколико затреба. Како би добили реновирану синагогу и школу.⁵¹ Главни Рабинат је својим актом Бр. 896. од 20. јула

⁴⁹ АЈ-69-68-111, Одобрење Министарства вера В.Бр.9497 од 17. августа 1923 и Одобрење Министарства грађевина Бр.25433 од 3. октобра 1923. којим се одобрава сума од 47.482,07 динара, за оправку манастира Св. Стефана.

⁵⁰ Постојање пиротске синагоге смешта се у 16. век. Пиротска синагога тешко је страдала и за време српско-бугарског рата „представљала слику рушевине“. Урош Шешум, *Пирот у српско-бугарском рату 1885–1886. и преки суд за Округ пиротски*, Од турске касабе до модерног града преко Берлина и Версаја, Зборник са научног скупа, Пирот, 2018, 205–206.

⁵¹ АЈ-69-59-93, Молба Црквено-школске јеврејске општине у Пироту Но. 141. од 5. јула 1921. у којој се тражи продаја плаца и оправка синагоге и школе.

1921. године, упутио предњу молбу са препоруком Рабината да се Јеврејској општини у Пироту одобри продаја плаца и потребан кредит (главни рабин Краљ. Србије Д. И. Алкалај).⁵² Министар вера (име и презиме) на основу члана 6. уредбе о привременом устројству Министарства вера одобрио решење управе црквено-школске јеврејске општине у Пироту од 20. јуна 1921. године где се моли оправка синагоге и школе одобрио је актом В.Бр.7221. 25. јула 1921. да се празан плац на коме је било купатило прода, а од добијеног новца да се употреби за оправку тамошње школе и цркве, о чему је и Рабинат обавештен 28. јула 1921.⁵³ Потпуна обнова пиротске синагоге Нови Кал извршена је 1932. године, а она је 1941. претворена у ватрогасну станицу.⁵⁴

Нишка Црквена-школска општина подигла је синагогу која је коштала око 600.000 до 700.000 динара. Радећи на том послу, општина је премашила средства која је одобрила за изградњу синагоге и услед тога се обратила Министарству вера и добила је, по сопственом признању, обећање лично од министра вера да ће јој се помоћи са 50.000 динара. Услед приближавања крају послова око изградње синагоге, а пошто повериоци и предузимачи нису били исплаћени Јеврејска црквена општина из Ниша обратила се молбом Министру вера да јој се одобри поред обећаних 50.000 динара још 50.000 динара за завршетак посла око изградње синагоге.⁵⁵ У складу са том молбом, министар вера обратио се писмом В.Бр.9753 од 22. јула 1925. године Министарству финансија у коме је истакао да је по партији 433 Државног буџета за 1924/1925. годину продуженог 4/12 априла – јула 1925. године било одобрено 333.333,33 динара за оправке и подизање цркава најсиромашнијих црквених општина у Краљевини СХС. Пошто се Нишка црквено-школска општина обратила са молбом да доврше синагогу, а услед исцрпљености тих добијених кредита, министар финансија Милош Трифуновић се обратио молбом да се одобри повећање партије 433 за 4/12 април – јули 1925. године са 50.000 динара, а на терет партије 2218 - резервни буџетски кредити. У препоруци Министарству финансија Трифуновић је истакао да је држава „дужна да се стара о религиозно-моралном напретку

⁵² АЈ-69-59-93, Писмо Главног Рабината Краљевине Србије Бр. 896. од 20. јула 1921. у коме прослеђује молбу Црквено-школске јеврејске општине у Пироту од 5. јула 1921. Министарству вера Краљевине СХС

⁵³ АЈ-69-59-93, Одобрење Министарства вера В.Бр.7221. од 21. јула 1921. године за оправку школе и Синагоге у Пироту.

⁵⁴ Давор Лазаревић, *Делови културног мозаика Пирота између два светска рата*, Култура, часопис за теорију и социологију културе и културну политику, Бр.144, Београд, 2014, 330.

⁵⁵ АЈ-69-59-93, Молба Нишке јеврејске црквено-школске општине Министру вера за помоћ од 22. јула 1925. године, заведена у Министарству вера под В.Бр.9753 од 22. јула 1925. године.

својих поданика, а првенствено за извођење верскога култа да одржава и подиже богомоље, налазим да овој црквеној Општини треба изаћи у сусрет и помоћи да што пре доврши свој храм“. Министарство финансија је одговорило позитивно и актом Министра финансија Д.Р. Бр.87162 од 23. јула 1925. године одобрило повећање партије 433 за 4/12. април 1925. године, са динара 50.000 на терет резервног буџетског кредита, те се ова сума ставља на расположење црквеној управи. Те је министар вера својим актом В.Бр.9820 од 23. јула 1925. године одобрио 50.000 динара за оправку синагоге у складу са чл.59. и 60. Закона о Државном рачуноводству и чл. 4. озакоњење Уредбе о привременом устројству Министарства вера, и то да се издатак има правдати уредним документима. Сума је исплаћена председнику Јеврејске црквене општине у Нишу, а о самом решењу је извештена и Главна контрола, Месна контрола при Министарству финансија и Рачуноводство Министарства вера.⁵⁶ Главна контрола је својим актом Бр.50066 од 17. октобра 1925. године одобрила помоћ од 50.000 динара за довршење Синагоге.⁵⁷ Међутим месна контрола није прихватала да изда новац док председник нишке Јеврејске црквене општине не достави правдајућа документа за 50.000 динара на име помоћи за оправку синагоге у Нишу.⁵⁸ Правдање новца провукло се све до краја 1927. године, наиме Нишка јеврејска црквено-школска општина обратила се својим актом бр.5 од 5. фебруара 1928. године Суду општине града Ниша у коме је истакла да су правдајућа документа послали поштом 21. децембра 1927. године под Но.48, а са бројем 277 од 21. децембра 1927. године на адресу „Делегата Министарства финансија при Министарству вера Београд“, пошто је делегат Министарства тражио правдајућа документа Д.Р.бр. 170.160 од 23. фебруара 1928. године.

Закључак

Обнова верских објеката на простору Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца може се ставити у један шири контекст изградње оправки јавних објеката спровођених између два светска рата у Краљевини СХС/Југославији. Оправка верских објеката на простору данашњег југа Србије, може се одвојити у четири категорије и то: оправку, обнову и подизање православних верских објеката на у градским срединама попут Лесковца и Ниша, оправке и подизања нових верских објеката у сеоским срединама

⁵⁶ АЈ-69-59-93, Предмет оправка Нишке синагоге В.Бр.9820.

⁵⁷ АЈ-69-59-93, Одобрење Главне контроле за довршење нишке синагоге Бр.50066 од 17. октобра 1925. године.

⁵⁸ АЈ-69-59-93, Писмо општег Одељења Министарства вера В.Бр.652 од 23. јануара 1927. године упућено Великом жупану Нишке области.

нарочито на широј територији коју је захватио Топлички устанак 1917. године, обнову манастирских здања као шира потреба обнове монашког живота и обнову јеврејских верских објеката синагога. Поступак обнове огледао се кроз неколико фаза и то организовања црквених Управа које су започињале поступак обнове, преко обезбеђивања финансија за неопходних за тај посао попут сопственог капитала (из продаје имања, продаје манастирских добара (шума, приходи од газдинства, продаје свећа...), помоћи Министарства вера за оправку црквених објеката и добротинства грађанства путем прилога. Поступак око оправке цркава често није ишао лагано. Дешавало се да поједини објекти не дочекају да добију потврду од стране грађевинских дирекција у виду њихових представника, грађевинских инжењера, који су имали да дају своју сагласност, односно да се ти објекти уруше. Такође, дешавало се да прође неколико година и да обећана новчана помоћ неопходна за наставак радова, а претходно одобрена од стране министра вера, не стигне локалној црквеној Управи на располагање. Међутим, и поред свих проблема са којима се суочавало током процеса обнове, велики број обновљених објеката најбољи су сведок опсежног посла коме се приступило у периоду између два светска рата.

Литература и извори:

Извори:

Архив Југославије – Министарство вера Краљевине Југославије (69)
Литература:

Александар Кадијевић, Срђан Марковић, *Градитељство Лесковца и околине између два светска рата*, Народни музеј, Лесковац, 1996.

Давор Лазаревић, *Делови културног мозаика Пирота између два светска рата*, Култура, часопис за теорију и социологију културе и културну политику, Бр.144, Београд, 2014.

Закон и Устав Српске православне Цркве, издање Светог Архијерејског Синода, Штампарија „Св. Цар Константин“, Ниш, 1931.

Момир Лечић, *Изградња и обнова црква и манастира од 1920. до 1941. године*, Споменица о 50-годишњици васпостављања српске патријаршије, Београд, 1971.

Правила за подизање нове цркве у Лесковцу у место старе цркве – храма Рождества Пресвете Богородице, Електрична штампарија „Гутенберг“ М. Стефановића, Ниш, 1920.

Урош Шешум, *Пирот у српско-бугарском рату 1885–1886. И преки суд за Округ пиротски*, Од турске касабе до модерног града преко Берлина и Версаја, Зборник са научног скупа Пирот, 2018.

Шематизам Источно православне српске патријаршије по подацима из 1924, Свети архијерејски синод, Сремски Карловци, 1925.

Summary

Dragan Teodosić

RESTORATION OF SACRAL BUILDINGS IN TERRITORY OF SOUTHERN SERBIA AFTER FIRST WORLD WAR

Central theme of this paper is restoration of sacral buildings in territory from modern southern Serbia, especially on territory of Niš, Toplica, Jablanica, Pirot and Pčinja County after First world war as part of that day region of Southern Serbia with a review on individual exemplars of restoration of urban and rural churches, monasteries (Eparchy of Niš) and others sacral building as restoration of synagogue in Pirot and construction of synagogue in Niš, as exemplars of restoration and construction of new buildings.